

มองการพัฒนาชนบทไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา

ผ่านหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท

มหาวิทยาลัยมหิดล

◉ เอี่ยม ทองดี *

ก่อนสืบปีที่ผ่านมา:

ย่อกรอการพัฒนา

ก่อนสืบปีที่ผ่านมา การพัฒนาชนบทยังคงดำเนินงานตามแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักต่อเนื่องจากอดีต ด้วยความเชื่อที่ว่าถ้าเศรษฐกิจดีแล้ว (ปากท้องอิ่มแล้ว) ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม (จิตใจ) รวมถึงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของประเทศชาติย่อมจะดีตาม และถ้าชุมชนเมืองดีแล้วจะช่วยให้ชุมชนชนบทดีตามด้วย รัฐทุ่มเทความพยายามในการพัฒนาประเทศผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอย่างต่อเนื่อง แต่ยิ่งพัฒนายิ่งเกิดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทมากขึ้น คนในภาคชนบทหลังไหลสู่เมือง จนต้องปรับเปลี่ยนแผนพัฒนาใหม่ โดยการกระจายการพัฒนาออกสู่หัวเมืองหรือเมืองหลักในภูมิภาคต่างๆ มากขึ้น แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาชนบทได้ รัฐจึงเริ่มปรับนโยบายมุ่งการพัฒนาชนบทโดยตรง เริ่มต้นที่นโยบายการผันเงินสู่ชนบทที่เรียกว่า “โครงการเงินผัน” ในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ปรับเปลี่ยนมาเป็น “โครงการสร้างงานในชนบทและการรณรงค์พัฒนาหมู่บ้าน” ในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ แต่การพัฒนาชนบทก็ยังไม่มีความดีขึ้น ยิ่งพัฒนาชาวบ้านยังมี

หนี้สินเพิ่มขึ้น อดายมุขเพิ่มขึ้น ครอบครัวแตกแยก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาโสเภณี ยาเสพติด ความยากจน การศึกษาและสุขภาพ ที่เรียกว่า “โง่ จน เจ็บ” ทำให้รัฐบาลเริ่มหันมาสนใจการพัฒนาสังคมมากขึ้น เน้นการพัฒนาหมู่บ้าน การประกวดหมู่บ้านพัฒนา การให้รางวัลโครงการเด่นๆ เช่น โครงการบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โครงการโคราชพัฒนา ฯลฯ แต่การที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติยังคงเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงยังคงทำให้เมืองเติบโตขยายตัวมากขึ้น ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชนบทจึงไม่มีที่ท่าว่าจะลดลงแต่อย่างใด

กำเนิดทางเลือกในการพัฒนา

ท่ามกลางปัญหาต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น นักคิด นักวิชาการ นักพัฒนา ผู้นำที่องค์กรพัฒนาเอกชน และพระสงฆ์ ต่างเคลื่อนไหวพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนอยู่ในชนบทอย่างเงียบๆ ตามสามัญสำนึกหรือสำนึกที่รับผิดชอบที่มีต่อชาวบ้านและสังคม เช่น ผลงานการพัฒนาชุมชนของหลวงพ่อนาน (พระครูพิพิธประชานาถ วัดสามัคคี ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์) ผลงานการพัฒนาชุมชนของพระธรรมดิลก ประธานที่ปรึกษามูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท (วัดป่าดาราภิรมย์ อำเภอแมริม

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล

จังหวัดเชียงใหม่) ผลงานการพัฒนาหมู่บ้านของ พระอาจารย์เฉลิม วิฑิตสีโล (บ้านโนนเมือง อำเภอขามสะแกแสง จังหวัดนครราชสีมา) เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านในโครงการพัฒนาได้รับความอยู่เย็นเป็นสุขมากขึ้น เริ่มมีผู้อ้างถึงรูปแบบการพัฒนาดังกล่าวมากขึ้น นักวิชาการและนักพัฒนาที่สนใจจึงได้ลงไปศึกษาประมวลข้อมูลความรู้และลักษณะต่างๆ ในการพัฒนามาสร้างเป็น บทสรุป บทเรียน องค์ความรู้ แนวคิด แนวทางในการพัฒนาออกเผยแพร่พร้อมทั้งวิเคราะห์เปรียบเทียบกับการพัฒนาตามกระแสหลักให้เห็นว่า รูปแบบนี้น่าจะเป็นแนวทางการพัฒนาที่สามารถช่วยชาวชนบทให้มีความสุขได้อย่างแท้จริง ทำให้ผู้ที่อยู่ในวงการพัฒนาเริ่มสนใจ รัฐบาลเองก็ต้องปรับแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (เริ่มปลายแผนฯ ฉบับที่ 5) ให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนมากขึ้น เริ่มกระจายทั้งอำนาจและงบประมาณสู่ท้องถิ่นโดยตรงมากขึ้น

สถานการณ์การพัฒนาประเทศที่สูงงอม

ผลการพัฒนาประเทศตามแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสร้างความเจริญให้เติบโตขึ้นในชุมชนอย่างรวดเร็ว มีการลงทุน การจ้างงาน และโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ขึ้นมากมาย จนทำให้เศรษฐกิจของประเทศในภาพรวมขยายตัวร้อยละ 8-9 ต่อปี ดึงดูดคนในชนบทให้อพยพเข้ามาหางานทำในเมืองมากขึ้น เศรษฐกิจเฟื่องฟูจนทำให้ใครต่อใครคาดหวังไว้ว่าประเทศไทยจะเติบโตเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ของเอเชียแน่นอน ส่วนสถานการณ์ในชุมชนชนบทขณะนั้นแทบจะไม่มีพลังมันต์ขลังใดๆ เหลืออยู่ คนชนบทเริ่มขายที่ดินให้แก่นายทุนแล้วอพยพตัวเองเข้าเมือง หรือไม่ก็อยู่ใช้เงินในนามของเศรษฐกิจใหม่อย่างสะดวกสบาย

อีกด้านหนึ่งของสังคม กลุ่มคนทำงานภาคประชาชนที่เกาะติดสถานการณ์การพัฒนาประเทศและรับรู้ข้อเท็จจริงต่างๆ มาตลอดว่า ความเจริญที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพียงภาพมายา ที่เติบโตขึ้นจากเงินกู้จากต่างประเทศ การเติบโตทางเศรษฐกิจที่เห็นจึงเป็นเพียงฟองสบู่ สักวันหนึ่งจะแตกกระจายแน่นอน จึงรวมตัวกันทำงานพัฒนา

ชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง หรือเศรษฐกิจยั่งยืน หรือที่เรียกว่า “การพัฒนาเศรษฐกิจและจิตใจควบคู่กันไป” ดังกล่าวข้างต้น และขยายวงกว้างมากขึ้น นักวิชาการ นักพัฒนาและผู้สนใจที่เห็นความสำคัญได้ร่วมกันศึกษา วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ อย่างกว้างขวาง บางคนได้นำความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชนมาใช้เป็นเครื่องมือพัฒนาชุมชนบ้างแล้ว ชื่อเสียงของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ลุงเคียง คงแก้ว พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย พ่อผาย สร้อยสระกลาง ในฐานะผู้เป็นต้นแบบการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพจากระบบทุนนิยมมาเป็นแบบจิตนิยมหรือธรรมนิยมถูกเผยแพร่ออกสู่สังคมมากขึ้น

แนวทางใหม่ในการพัฒนา

“ปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาประเทศตามหลักการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เริ่มสะท้อนความรุนแรงมากขึ้น ช่องว่างระหว่างชนบทกับเมืองกว้างมากขึ้น การนำทรัพยากรต่างๆ ทั้งคนและธรรมชาติอื่นๆ จากชนบทมารับใช้เมืองเป็นไปอย่างต่อเนื่อง เกิดมลพิษทางสิ่งแวดล้อมและปัญหาสังคมอย่างรุนแรงขึ้นด้วย ขณะที่องค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทในรูปแบบและแนวทางการพัฒนาตามแบบจิตนิยมที่เรียกว่า วนเกษตร เกษตรพอเพียง เกษตรผสมผสาน พุทธเกษตร เริ่มปรากฏผลเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนว่าสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ในชนบทได้ เช่น โครงการพุทธเกษตรของพระอาจารย์บุญญิต อนุตตโร อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา โครงการพัฒนาเศรษฐกิจและจิตใจควบคู่กันไป มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท วัดป่าดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ และผลงานการพัฒนาของคณะสงฆ์อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ต่างดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ สร้างทางเลือกทางรอดให้กับชาวชนบทที่ตกกระบวนพัฒนาแบบทุนนิยม ได้อาศัยเป็นเครื่องพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างน่าชื่นชม”

สถานการณ์ดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยและเงื่อนไข ผลักดันและดึงดูดให้กลุ่มคนผู้สนใจสังคมชนบท ที่ปราศจากแรงจูงใจฝักใฝ่จะเป็นใหญ่เป็นโตทางการเมือง

การปกครอง เช่น ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตโต ดร.เสรี พงศ์พิศ ศาสตราจารย์ระพี สาคริก เป็นต้น ได้มุ่งมั่นแสวงหาแนวทางใหม่หรือทางเลือกใหม่ในการพัฒนาชนบทที่เป็นรูปธรรมให้แก่สังคมมากขึ้น ขณะเดียวกันได้ส่งเสริมให้กำลังใจแก่นักคิด นักพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ นักพัฒนา นักบวช นักวิชาการ ประชาชน ชาวบ้าน รวมถึงนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ได้ช่วยกันสะท้อนผลการดำเนินงานพัฒนาประเทศที่ผ่านมาเปรียบเทียบกับทางเลือกที่เกิดขึ้นใหม่ ผ่านการประชุมสัมมนา บทความและหนังสือเผยแพร่ให้สังคมรับรู้ว่า “การพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ผ่านมานั้นก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น เป็นการพัฒนาที่นำไปสู่การล่มสลายของประเทศชาติในอนาคต หรือเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน”

พร้อมกันนั้นได้ร่วมกันเสนอทางเลือกใหม่ที่น่าจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเน้นการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและการพัฒนาวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญ โดยถือเอาชุมชนเป็นตัวตั้งหรือเป็นเป้าหมาย ผ่านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกส่วน ชำราชากรและองค์กรภายนอกเข้าไปส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาตามความต้องการของชาวบ้าน มีองค์การสหประชาชาติเข้ามาร่วมสนับสนุนแนวทางนี้ด้วย สังคมยอมรับกระแสการพัฒนาแบบนี้ไว้ในวงกว้างมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน/ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และเก็บรวบรวมสิ่งเหล่านี้เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาอย่างเป็นระบบ มีเวทีประชุมสัมมนา อบรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน/ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ และได้ประมวลความรู้และองค์ความรู้เหล่านั้นออกเผยแพร่สู่สังคมในลักษณะต่างๆ เช่น การจัดตั้งหอไทยนิทัศน์ขึ้น ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย รวมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรทางวัฒนธรรมทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคขึ้นหลายแห่ง เช่น สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ขณะนั้น) ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาค

ใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เป็นต้น นอกจากนี้ สถาบันการศึกษาหลายแห่งได้บรรจุความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมกับการพัฒนาไว้ในหลักสูตรที่เกี่ยวข้องเพื่อการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรีมากขึ้น

หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา:

รูปธรรมประการหนึ่งของทางเลือกใหม่ในการพัฒนาชนบท

ท่ามกลางกระแสความสำคัญของวัฒนธรรมกับการพัฒนาและการพัฒนาวัฒนธรรมที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมานั้น สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา ซึ่งได้ทำงานด้านศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบทมาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 ได้นำความรู้/องค์ความรู้ที่ได้มาเปิดสอนหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาภาษาศาสตร์และภาษาอาเซียนศึกษาแล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 ได้เปิดหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา ในปี พ.ศ. 2533 ได้จัดฝึกอบรมสัมมนาเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมกับการพัฒนาชนบทมาแล้วจำนวนหลายครั้ง ทำให้มีประสบการณ์และสั่งสมความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมกับการพัฒนาได้จำนวนเพียงพอที่จะเปิดสอนระดับปริญญาโทสาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา เพื่อสนองตอบต่อแนวคิดแนวทางการพัฒนาชนบทตามความต้องการของสังคมในขณะนั้นได้ จึงได้เปิดหลักสูตรบัณฑิตศึกษาสาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษาขึ้น เน้นการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนา และพัฒนาวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญตามแนวคิดของนักคิดต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น โดยที่ขณะนั้นทิศทางการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ยังคงขยายฐานการพัฒนาตามแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์แบบเดิม แต่หันมาให้ความสนใจในการพัฒนาสังคมมากขึ้นแล้ว ประกอบกับกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์จากประเทศตะวันตกได้แพร่อิทธิพลเข้าครอบงำสังคมไทย ผ่านกระบวนการอนุญาตให้สถาบันการเงินต่างประเทศปล่อยเงินกู้จำนวนมากให้กับนักธุรกิจไทย

โดยมีรัฐบาลเป็นประกัน ทำให้เศรษฐกิจของประเทศเติบโตอย่างรวดเร็ว ก่อนที่จะเริ่มอ่อนตัวลงเมื่อปลายปี พ.ศ. 2538 และแตกสลายลงในเวลาต่อมา

สิบปีที่ผ่านมา (2538-2547):

การดำเนินงานของหลักสูตรฯ สาขาวิชา พัฒนาชนบทศึกษา

วัตถุประสงค์สำคัญของหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา มุ่งผลิตบุคลากรในระดับมหาบัณฑิตให้มีความรู้ ความเข้าใจในแนวความคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท ซึ่งจะทำให้การพัฒนาชนบทไทยเป็นไปในทิศทางที่เหมาะสม ไม่ทำลายวัฒนธรรมพื้นฐานและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีความรู้ ความเข้าใจเรื่องภาษาและวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมท้องถิ่นต่างๆ ในประเทศไทยเป็นอย่างดี สามารถนำเอาแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาและความรู้เกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชนบทได้อย่างสร้างสรรค์ สามารถศึกษาวิจัยสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของชุมชน เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการ และการวางแผนพัฒนาชุมชนในลักษณะต่างๆ ได้เป็นอย่างดี สามารถถ่ายทอดความรู้และชี้แนะทิศทางที่เหมาะสมในการพัฒนาชนบทไทยได้

หลักสูตรฯ สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษาดำเนินงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์โดยกระบวนการเรียนการสอน การศึกษาวิจัย การบริการวิชาการและการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ผ่านกิจกรรมหลักๆ ได้แก่ การศึกษาในชั้นเรียน การออกศึกษาวิจัยภาคสนาม การศึกษาดูงานการพัฒนาในที่ต่างๆ การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น งานศึกษาวิจัยมุ่งเป้า งานศึกษาวิจัยส่วนบุคคลของคณาจารย์ในหลักสูตร งานศึกษาวิจัยของนักศึกษา การประชุมอบรมสัมมนา งานศึกษาวิจัยและพัฒนาชุมชน งานส่งเสริมกิจกรรมชุมชนท้องถิ่น และงานอาสาสมัครพัฒนาชนบท เป็นต้นว่า งานวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท คำนิยมทางวัฒนธรรมของสตรีในอำเภอดอกคำใต้ บทบาทควายและ

การเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมข้าว ประเพณีพิธีกรรมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาท้องถิ่นในชุมชนภาคกลาง และภาคตะวันตก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ชุมชนเป็นสุข ภาคตะวันตก เครือข่ายการทำงานท้องถิ่น ทุนทางสังคม ด้านศาสนา องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น การลดต้นทุนของเกษตรกรทำสวนผลไม้ เป็นต้น

ส่วนการออกภาคสนาม หลักสูตรนำนักศึกษา ออกศึกษาชุมชนในภาคฤดูร้อนติดต่อกันมาเป็นเวลา 10 ปี ได้ศึกษาวิจัยชุมชนภาคสนามแล้วทุกภูมิภาค และได้ ออกศึกษาเข้าไปในชุมชนบางแห่งแล้ว ด้านการอบรมสัมมนา ได้จัดประชุมสัมมนาเรื่องสำคัญๆ หลายเรื่อง เช่น เรื่อง *โสภณเด็ก: ปัญหาใหม่ของสังคมไทย ครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์ คนทิ้งบ้าน: วิฤติการณ์ของสังคมไทย บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทแห่งประเทศไทย* เป็นต้น

ด้านการผลิตมหาบัณฑิต หลักสูตรสามารถผลิตมหาบัณฑิตที่มีคุณลักษณะพึงประสงค์ตามวัตถุประสงค์ไปแล้วมากกว่าหนึ่งร้อยคนซึ่งคนเหล่านั้นได้เข้าไปทำงานในสถานที่ต่างๆ ทั่วประเทศ นอกจากนี้ คณาจารย์ในหลักสูตรยังได้ร่วมกันทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมกับมหาวิทยาลัย องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค หน่วยงานในท้องถิ่น เช่น สภาวัฒนธรรมอำเภอ สภาวัฒนธรรมจังหวัด องค์การบริหารส่วนจังหวัด โรงเรียน มูลนิธิในท้องถิ่น ต่อเนื่องตลอดสิบปีที่ผ่านมา

ข้อค้นพบบางประการ

ผลการดำเนินงานของหลักสูตรได้ความรู้ องค์ความรู้ บทเรียน แนวคิด แนวทางที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทที่เกิดขึ้นเป็นไปในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2538 – 2547) ที่ผ่านมามีหลายประการ ดังจะได้นำข้อค้นพบบางประการมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

(1) การพัฒนาชนบทไทย “ละเลยการใช้อำนาจการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา” หรือเป็นปัจจัยในการดำเนินงานพัฒนา เป็นต้นว่า “การสร้างความรู้เพื่อการพัฒนา” ยังคงเน้นการนำความรู้สำเร็จรูป

ที่สร้างโดยมืออาชีพจากในและนอกประเทศ เข้ามาใช้ในชุมชนชนบทเหมือนที่เคยเป็นมาแต่อดีต หรือไม่ก็มอบหมายให้นักคิด นักเขียน นักวิชาการ นักวิจัย นักศึกษาหรือผู้ที่เป็นคนภายนอกชุมชน สร้างความรู้ขึ้นแล้วนำความรู้นั้นมาใช้พัฒนาชนบท ชาวบ้านยังคงไม่มีศักยภาพในการสร้างความรู้เหมือนที่เคยเป็นมา

(2) คนในชุมชนยังขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง กิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เกิดจากการคิด การสร้างกรอบคิด การตัดสินใจ การชี้้นำ การวางแผน การประเมินผลโดยคนภายนอกชุมชน ชาวชนบทยังคงเป็นเพียงผู้ร่วมหรือผู้ถูกกระทำตามประโยคแห่งการพัฒนาเหมือนอดีต

(3) เป้าหมายการพัฒนาที่ยังคงมุ่งบรรลุผลเชิงเศรษฐกิจตามวัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ เป็นหลัก ขาดการเน้นการบรรลุผลเชิงกระบวนการ เช่น การเพิ่มความรู้ การเพิ่มทักษะ การเพิ่มค่านิยม การเพิ่มความสามารถ ฯลฯ ในภาวะผู้นำ ในการประกอบอาชีพ ในการจัดกระบวนการ ในการทำงานเป็นกลุ่ม เป็นต้น

(4) ขาดการส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทที่เป็นเจ้าของปัญหาหรือคนในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ได้สร้างความรู้ตามกระบวนการที่ถูกต้องโดยพวกเขาเองแล้วนำความรู้ที่ได้มาใช้แก้ปัญหาชุมชน ทำให้ยังพัฒนาคนยังคิดไม่เป็น สร้างความรู้ด้วยตนเองไม่ได้ ไม่มั่นใจในภูมิปัญญาของท้องถิ่น

(5) ความเป็นชุมชนชนบทล่มสลายลงอย่างรุนแรง พึ่งพาอาศัยตนเองไม่ได้มากขึ้น ชุมชนชนบทหลายแห่งพึ่งตนเองไม่ได้ แม้กระทั่งน้ำกินน้ำใช้ในครัวเรือนต้องพึ่งพาไกลต่างๆ จากภาคเอกชนที่ประกอบการเพื่อหวังผลกำไร

(6) ชุมชนในชนบทหลายแห่ง ปัจจุบันเป็นเพียงแหล่งพำนักพักอาศัยของคนขายแรงงาน กรรมกร ลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ประเภทไปเช้าเย็นกลับ หรือไปเย็นเช้ากลับ มีรถคอยรับส่งบริการ แต่ทุกวันต้องเดินทางไปกลับมากกว่า 200 กิโลเมตร ซ้ำอาหารสำเร็จรูป ข้าวถุงแกงถุงมากินในครัวเรือน ปล่อยให้ดินให้ว่างเปล่า

ปราศจากพืชผลหรือพืชผักสวนครัว เพราะไม่มีเวลาเพาะปลูกดูแลรักษา กิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมถูกปล่อยปละละเลยให้เกิดขึ้นเป็นไปตามยถากรรม แทบจะไม่มีผลใดๆ ต่อการดำรงอยู่ของชีวิต

(7) ขาดการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาด้านการทำการเกษตรกรรม คนหนุ่มสาวหนีการทำงานในไร่นาหรือไม่มีค่านิยมในการทำการเกษตร พอใจการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ขายแรงงานตามค่าจ้างขั้นต่ำ โดยอธิบายว่า มีรายได้แน่นอน มั่นคงกว่าการทำการเกษตรที่มีรายได้ไม่แน่นอน และยังมีรายได้ต่ำกว่าด้วย

(8) ผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำ ขายได้ไม่คุ้มทุน หรือขายขาดทุนบ่อยครั้ง ไม่สามารถกำหนดราคาเองได้ ต้องให้พ่อค้าคนกลางนำผลผลิตไปขายก่อน แล้วกลับมาบอกว่าได้ราคาเท่าไร ซึ่งเป็นราคาที่ให้กำไรคงที่แก่พ่อค้าทุกๆ กลุ่มแล้ว

(9) คนในชุมชนชนบทมีหนี้สินเพิ่มขึ้น เงินทุนตามโครงการมียาชาวา โครงการกองทุนเพื่อสังคม โครงการกองทุนหมู่บ้าน เป็นการเพิ่มโอกาสการเป็นหนี้ให้แก่ชาวชนบทอีกทางหนึ่ง เป็นการขอแรงชาวชนบทอุดหนุนชากสายสะพานกลไกต่างๆ ทางเศรษฐกิจในชุมชนเมืองให้หมุนไป เพื่อให้เศรษฐกิจเคลื่อนไหว เกิดการใช้จ่ายเงินอย่างไม่กลัวการเป็นหนี้ตามคำกล่าวที่ว่า “ถ้าไม่กล้าเป็นหนี้ ก็ไม่มีโอกาสรวย” ในรอบแรก เมื่อชาวชนบทได้เงินมาจำนวนหนึ่ง สามารถอุดหนุนชากให้กลไกทางเศรษฐกิจในเมืองหมุนไปได้พอสมควร จนกระทั่งผู้พัฒนาแน่ใจว่า “ใช่! วิธีการนี้จะทำให้เศรษฐกิจในระบบทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยขับเคลื่อนต่อไปได้” จึงให้ทุนรอบสองแก่หมู่บ้าน เพื่อเติมพลังให้ชาวชนบทอุดหนุนชากกลไกดังกล่าวอีกครั้ง โดยที่ไม่ได้ทำให้กลไกทางเศรษฐกิจในชนบทดีขึ้นแต่อย่างใด และไม่มีกลไกทางเศรษฐกิจอยู่ในชนบทหรือถูกสร้างขึ้นในชนบท

(10) สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นกลลวงในการพัฒนาที่ไม่ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ใดๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นในชุมชน เป็นการฉกฉวยเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านมาเสริมความแข็งแกร่งทาง

เศรษฐกิจทุนนิยมในชุมชนเมือง มากกว่าการส่งเสริมให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวคิดทฤษฎีใหม่ของในหลวง หรือตามแบบวนเกษตร หรือเกษตรผสมผสาน การตัดสินใจผลิตหรือไม่ผลิตสินค้าใด คำนึงแต่การตลาดและการเงินเป็นสำคัญ ไม่ได้หวังที่จะให้สิ่งที่ผลิตเหล่านั้น ถูกบริโภคอุปโภคอยู่ในชุมชนอย่างพอเพียง หรือเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้แต่อย่างใด หวังแต่จะให้สิ่งเหล่านั้น ผ่านกลไกเศรษฐกิจในชุมชนเมืองสู่ต่างประเทศ ซึ่งในที่สุด ก็เป็นไปได้น้อย

(11) ทางเลือกใหม่

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้นนี้ พบว่า ยังมีความพยายามในการพัฒนาชุมชนตามรูปแบบใหม่ที่เน้น “การพัฒนาวัฒนธรรมและการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนา” ปรากฏในชุมชนต่างๆ มากขึ้น กระจายตัวอยู่ในภูมิภาคต่างๆ อย่าง เป็นระบบมากขึ้น มีองค์กรและกลไกต่างๆ ที่ลงไปจัดกระบวนการส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชน ชนบทรวมตัวขึ้นเป็นกลุ่มหรือเป็นคณะประมวลสถานการณ์ปัญหาต่างๆ ของชุมชนแล้วศึกษาวิจัยสร้างความรู้ ตามกระบวนการที่ถูกต้องด้วยตัวเอง โดยมีนักวิชาการและผู้รู้คอยส่งเสริมสนับสนุนหรือเป็นที่เลี้ยง “สร้างสังคมการเรียนรู้ขึ้น” แล้วนำความรู้ที่ได้ ทั้งในเชิงกระบวนการและเชิงวัตถุประสงค์มาใช้แก้ปัญหาของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถฟื้นศักยภาพการพึ่งตนเองบางประการได้ เป็นต้นว่า ชุมชนชนบทในเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.) สำนักงานภาค เครือข่ายงานชุมชนเป็นสุข (สสส.) เครือข่ายงานการจัดการความรู้ เครือข่ายงานมูลนิธิเพื่อการพัฒนาบางแห่ง เครือข่ายสถาบันพัฒนาองค์กรเอกชน (พอช.) รวมถึงชุมชนชนบทเครือข่ายงานวิจัยและพัฒนาบางโครงการของสถาบันการศึกษาบางแห่ง องค์กรและกลไกต่างๆ เหล่านี้ได้ส่งเสริมชาวบ้านให้สร้างความรู้ชุดต่างๆ ขึ้น เช่น ชุดความรู้เรื่องการลดต้นทุนการผลิตในการทำการเกษตรโดยการทำปุ๋ยชีวภาพใช้เอง ชุดความรู้เรื่องการระดมทุนเพื่อการพัฒนาที่สามารถให้สวัสดิการแก่ครอบครัวได้ด้วย ชุดความรู้เรื่องการออม

ทรัพย์สะสมจะ ชุดความรู้ในการทำแผนแม่บทชุมชน เป็นต้น จนดูเหมือนว่าน่าจะเป็นแนวทางที่ดีประการหนึ่ง ในการเยียวยาชนบทให้มีพลังขึ้นได้ในอนาคต หรือนำความสุขอย่างสมดุลมาสู่ชุมชนในอนาคตได้

บทสรุป: แนวโน้มการพัฒนาชนบทที่ควรจะเป็น

การพัฒนาชนบทไทยในยุคโลกไร้พรมแดนเอก เช่นปัจจุบัน นอกจากจะต้องอาศัยอำนาจทางเทคโนโลยีที่ทันสมัย อำนาจทางการเงิน และอำนาจของความรู้ ข้อมูลข่าวสารเรื่องต่างๆ มาใช้ดำเนินงาน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการต่างๆ แล้ว ยังต้องอาศัย “อำนาจการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนา” เป็นเครื่องมือด้วย โดยการให้ชาวชนบทสามารถสร้างความรู้ได้ด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ที่ได้ไปใช้แก้ปัญหามากมายที่เกิดขึ้น และส่งเสริมพฤติกรรมดังกล่าวจนกลายเป็นค่านิยมที่เรียกได้ว่าเป็น “สังคมเรียนรู้” สามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้ด้วยชุมชนเอง วิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่างๆ ได้อย่างมีเหตุผลเพื่อการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนา จึงจะทำให้ผลการพัฒนานั้นๆ สนองต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชนบทได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยั่งยืน

